

Шинкарьова Є.В.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ДЕТЕРМІНАНТИ НЕРОЗРИВНОГО ЗВ'ЯЗКУ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ З ОСОБОЮ БОРЖНИКА АБО КРЕДИТОРА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена виявленню обставин, що визначають нерозривний зв'язок зобов'язання з особою боржника або кредитора. Зі вступом в силу чинного Цивільного кодексу України вітчизняне цивільне право збагатилось термінологічними словосполученнями «зобов'язання, нерозривно пов'язане з особою кредитора» та «зобов'язання, нерозривно пов'язане з особою боржника», проте позначувані ними явища залишились практично не розробленими ані на нормативному рівні, ані на рівні спеціальних наукових досліджень.

Використовуючи сучасні методи наукового пізнання, автор піддає глибокому аналізу положення статей 515 та 608 Цивільного кодексу України й встановлює, що про наявність нерозривного зв'язку зобов'язання з одним із його учасників може свідчити, по-перше, законодавча заборона заміни відповідного учасника правовідношення на іншу особу, а по-друге, визначення на рівні законодавчих положень припинення існування фізичної або юридичної особи як підстави припинення всього правовідношення. Водночас ці обставини виступають лише непрямыми доказами того, що відповідне правовідношення нерозривно пов'язане з особою одного або одразу з обох його учасників.

Осмилення окреслених ознак нерозривного зв'язку зобов'язання з особою боржника або кредитора в ключі структури цивільного правовідношення привело автора до висновку, що одна із причин такого зв'язку багато в чому визначається характером суб'єктивних цивільних прав та обов'язків учасників правовідношення, які позбавлені здатності до переходу. У зв'язку із цим автором проаналізовано зміст статті 1219 Цивільного кодексу України, яка визначає права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця.

За результатами дослідження автор констатує, що нерозривний зв'язок зобов'язання з особою боржника або кредитора переважно визначається особистими якостями відповідної особи або існуванням на її стороні особливих обставин, пов'язаних з особою боржника або кредитора, що, у свою чергу, виступають одним із необхідних елементів умови виникнення відповідних суб'єктивних цивільних прав та/або обов'язків. Саме тому в юридичній літературі для позначення відповідного виду зобов'язань активно використовується термін «зобов'язання особистого характеру» або «особисті зобов'язання».

Ключові слова: зобов'язання, особисті зобов'язання, фідучіарні зобов'язання, довіра, особистість.

Постановка проблеми. Зі вступом в силу чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) вітчизняне цивільне право збагатилось термінологічними словосполученнями «зобов'язання, нерозривно пов'язане з особою кредитора» (ст. 515, ч. 2 ст. 608 ЦК України) [1, ст.ст. 515, 608] та «зобов'язання, нерозривно пов'язане з особою боржника» (ч. 1 ст. 608 ЦК України) [1, ст. 608]. Ці термінологічні одиниці стали нововведенням, яке потребувало комплексного наукового осмилення. Однак, незважаючи на це, наразі відповідна тематика залишається практично недослідженою.

Підняте питання актуалізується тим, що на нормативному рівні проблема відповідних зобов'язань практично ніколи не знаходила

належного розкриття, у зв'язку із чим її відображення в нормативних положеннях основного акта цивільного законодавства є прогресивним кроком, за яким стоїть певне доктринальне підґрунтя. Однак підвищення актуальності цієї тематики зумовлюється ще й тим, що на рівні наукових розробок фактори, що визначають нерозривний зв'язок зобов'язання з особою боржника або кредитора, залишились до кінця невизначеними. Значне поширення в цивілістиці знайшла концепція фідучіарних правовідносин, тобто таких, що засновані на довірі одного учасника до іншого. Проте відповідь на питання, чи ототожнюються такі правовідносини із зобов'язаннями, нерозривно пов'язаними

з особами їх учасників, або ж являють собою лише різновид останніх, наразі відсутня.

Ключем до відповідей на найбільш важливі запитання окресленої тематики є визначення факторів, що визначають нерозривний зв'язок зобов'язання з собою боржника або кредитора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика зобов'язальних правовідносин досліджувалась такими вченими правниками, як С.С. Алексєєв, І.В. Венедіктова, Є. Годеме, Н. Дихта, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, А.В. Коструба, О.О. Кот, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданик, В.В. Надьон, О.О. Отраднова, Я.М. Романюк, І.В. Спасибо-Фатєєва, Р.О. Халфіна, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишка, О. Явор, В.Л. Яроцький та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні на підставі аналізу положень чинного цивільного законодавства України та сучасних цивілістичних розробок факторів, що детермінують нерозривний зв'язок зобов'язання з особами його учасників.

Основний матеріал дослідження. У положеннях ЦК України зазначені термінологічні словосполучення вживаються дуже обмежено. Зокрема, перше їх вживання відбувається у ст. 515 ЦК України, якою визначається, що *зміна кредитора не допускається в зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема в зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю* [1, ст. 515].

Далі у ст. 608 ЦК України закріплено нормативне положення, яке встановлює, що зобов'язання припиняється смертю боржника або смертю кредитора, якщо воно нерозривно пов'язане з його особою [1, ст. 608]. По суті, цими приписами вичерпується нормативний матеріал, який стосується досліджуваного виду зобов'язань. Як аргумент проти цієї тези можна було б навести ст. 1219 ЦК України, проте необхідно зважати на те, що в ній йдеться про «права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця», а не про зобов'язання, для якого характерний такий зв'язок. Тому, незважаючи на можливість існування безпосереднього співвідношення між відповідними правами та зобов'язанням, до змісту якого вони входять, в цілому, це питання необхідно розглянути далі.

Повертаючись до статей 515, а також 608 ЦК України, на даному етапі дослідження необхідно звернути увагу на те, що про наявність нерозривного зв'язку зобов'язання з одним із його учасників може свідчити, по-перше, законодавча заборона

заміни відповідного учасника правовідношення на іншу особу, а по-друге, визначення на рівні законодавчих положень припинення існування фізичної або юридичної особи як підстави припинення всього правовідношення. Ці обставини необхідно розглядати як непрямі докази того, що відповідне правовідношення нерозривно пов'язане з особою одного або одразу з обох його учасників. Логіка такого підходу полягає, зокрема, в тому, що правовідношення, особливо відносно цивільне правовідношення, має характер завершеної структури. У зв'язку із цим припинення існування хоча б одного з елементів такого правовідношення спричиняє наслідок у формі припинення всього правовідношення. Якщо ж зобов'язання нерозривно пов'язане з особою його учасника, тоді ці зв'язки взагалі набувають закритого характеру, оскільки будь-які зміни у зобов'язанні є недопустимими, принаймні зміни в його суб'єктному складі.

Наявний нормативний матеріал чітко не окреслює причини, що визначають нерозривний зв'язок зобов'язання з особами його учасників, що зумовлює необхідність розширення джерельної бази вирішення відповідного питання. У цьому сенсі варто визнати, що сучасна судова практика із цього питання також переважно акцентує увагу на проявах відповідного феномену. У своєму рішенні від 10 березня 2015 року у справі № 910/10405/14 Вищий господарський суд України, зокрема, вказав на те, що законодавча заборона зміни кредитора в зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зумовлена передусім тим, що такі зобов'язання за своєю природою не пристосовані до передачі [2]. І хоча причини цьому залишаються поза фокусом відповідної позиції, вважаємо, що поглибленню дослідження сприяє розгляд відповідних юридичних проявів наявності нерозривного зв'язку між зобов'язанням і особою його учасника (учасників), зокрема у формі неможливості заміни боржника та/або кредитора у зобов'язання. Адже ця юридична зачіпка є чи не єдиною, що може привести до вирішення піднятого питання.

Звертаючись у цьому ключі до структури зобов'язального правовідношення, необхідно констатувати, що під час заміни боржника або кредитора в зобов'язанні відбувається перехід суб'єктивних цивільних обов'язків та/або суб'єктивних цивільних прав відповідної особи, тобто боржника або кредитора відповідно, до іншої особи. У випадку повного переходу боржник або кредитор виходить із зобов'язання, а на його місце в нього вступає інша особа. Це створює умови для припущення, що одна

із причин нерозривного зв'язку зобов'язання з особами його учасників багато в чому визначається саме характером відповідних суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, які у зв'язку із цим і позбавлені здатності до переходу, яка, у свою чергу, безпосередньо відображається на неможливості заміни боржника або кредитора в зобов'язанні іншою особою. У зв'язку із цим можна припустити, що і припинення відповідних зобов'язань у зв'язку з припиненням існування його учасника зумовлюється тим, що інша особа не може ввійти у відповідне правовідношення. Іншими словами, саме неможливість переходу прав та/або обов'язків у правовідношенні визначає неможливість його подальшого існування у випадку припинення відповідного учасника правовідношення.

І саме в цьому ключі у нагоді стає припис ст. 1219 ЦК України, який визначає права та обов'язки особи, які не входять до складу спадщини у зв'язку з їх нерозривним зв'язком з особою спадкодавця. Аналіз цих суб'єктивних цивільних прав дозволить визначити фактори, що зумовлюють нерозривний зв'язок зобов'язання з особами його учасниками. Їх розгляд варто здійснювати у послідовності, визначеній зазначеним нормативним положенням.

1. *Особисті немайнові права* (п. 1 ч. 1 ст. 1219 ЦК України). Цей вид суб'єктивних цивільних прав тісно пов'язаний з особою і є невіддільним від неї. Причина цьому полягає у правовій природі благ, стосовно яких такі права існують. Це, зокрема, життя, здоров'я, недоторканність, безпека, творчі здібності тощо.

Законодавча заборона переходу відповідних суб'єктивних цивільних прав зумовлюється декількома обставинами. По-перше, це моральні догми. Не можна наділити оборотоздатністю, наприклад, право особи на життя, адже це означало б, що набувачу такого права може належати право на життя іншої особи, яким він може розпорядитись на власний розсуд, зокрема і припинити за правом слідування існування блага, стосовно якого таке право існує. По-друге, це нездатність окремих немайнових благ, стосовно яких існують відповідні суб'єктивні цивільні права переходити від однієї особи до іншої. Наприклад, літературна, художня, наукова та технічна творчість особи не може перейти від неї до іншої особи, оскільки вона пов'язана з унікальними властивостями особи, її здібностями, талантами, досвідом тощо. Іншими словами, відповідні немайнові блага пов'язані з особою, що відображається на відповідних суб'єктивних цивільних правах.

2. *Право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами* (п. 2 ч. 1 ст. 1219 ЦК України). Віднесення цих суб'єктивних цивільних прав до таких, що нерозривно пов'язані з особою, якій вони належать, пояснюється тим, що для їх виникнення важливу роль відіграють особисті характеристики відповідної особи. Наприклад, участь в об'єднанні громадян може передбачати всебічну підтримку особою мети і характеру діяльності такого об'єднання, а в окремих випадках для набуття членства в об'єднанні на стороні особи повинні існувати певні обставини, наприклад, участь у воєнних діях або стаж роботи у певній сфері суспільного виробництва. Ці характеристики мають особистий характер, адже пов'язані з конкретною особою, її досвідом, політичними поглядами, приналежністю до певної професійної, спортивної тощо сфери діяльності.

Стосовно права на участь у товариствах, зокрема в господарських товариствах, досить тривалий час у цивілістичній літературі підтримувався погляд, що окремі види господарських товариств, наприклад товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з обмеженою та додатковою відповідальністю, повне товариство тощо, можуть засновуватись на засадах довіри і партнерства між його учасниками. Вважалося, що між засновниками існують більш довірливі відносини, ніж традиційно складаються між учасниками цивільного обороту. Таке відношення засновників одне до одного зумовлюється їхніми особистими морально-психологічними якостями або існуванням родинних чи дружніх зв'язків між собою. Водночас, наприклад, положення Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» практично зняли питання характеру відносин між учасниками відповідних товариств, встановивши, що спадкоємці учасника набувають його частку в товаристві без згоди інших учасників (ст. 23) [3, ст. 23].

3. *Право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я* (п. 3 ч. 1 ст. 1219 ЦК України). Віднесення цього права до такого, що нерозривно пов'язане з особою його носія, вважаємо, в першу чергу зумовлюється характером благ, стосовно яких воно існує. Здоров'я має індивідуальний і особистий характер і не може переходити від однієї особи до іншої, що, як ми зазначили вище, відображається і на суб'єктивних цивільних правах, які існують стосовно нього. Однак у випадку права на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим

ушкодженням здоров'я, існує ще одна причина. Нею виступає піклування держави про особу. Будучи пов'язаним зі здоров'ям як немайновим благом, відповідне право виступає інструментом його відновлення у випадку пошкодження. У зв'язку із цим заборона переходу такого права забезпечує високу ймовірність того, що відповідна особа отримає визначене відшкодування й витратить його на відновлення власного здоров'я, а не передасть таке право іншому учаснику обороту з метою отримання благ, не пов'язаних із цією метою. З іншого боку, зі смертю особи припиняється і існування її здоров'я, що спричиняє припинення необхідності його відновлення. Можливість спадкоємців стягнення з боржника спадкодавця заборгованих останньому сум на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я [4, с. 147], пояснюється лише вимогою справедливості, адже боржник був зобов'язаний здійснити відповідне відшкодування задля відновлення здоров'я спадкодавця. Недобросовісність боржника не повинна бути підставою для звільнення його від цивільно-правової відповідальності.

4. *Права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом* (п. 4 ч. 1 ст. 1219 ЦК України) за своїм характером також пов'язані з індивідуальними обставинами на стороні особи. Аліменти мають цільовий характер і пов'язуються з певними обставинами особистого характеру на стороні відповідної особи, зокрема її перебування у шлюбі з іншою особою. Пенсія являє собою матеріальні виплати, які вираховуються на підставі стажу роботи особи, розміру її заробітної плати та/або інших обставин. Схожу природу мають допомоги та інші виплати.

5. *Права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 ЦК України* (п. 5 ч. 1 ст. 1219 ЦК України). Посилання у ст. 1219 ЦК України на ст. 608 ЦК України за своїм характером утворює юридичне коло, а також ускладнює його застосування у практиці правореалізації та правозастосування. Адже у ст. 608 ЦК України йдеться про припинення зі смертю боржника або кредитора зобов'язання, що нерозривно пов'язані з їх особами, проте не дає відповіді на питання, про які конкретно зобов'язання йдеться. У зв'язку із цим утворюється ситуація, за якої бланкетність ст. 1219 ЦК України взагалі не призводить до будь-яких ефективних результатів, а відповідний припис не наповнюється жодним змістом.

У контексті ст. 1219 ЦК України в цілому слід звернути увагу на те, що в ній йдеться переважно про суб'єктивні цивільні права. У свою чергу,

«обов'язки, нерозривно пов'язані з особою спадкодавця», не знайшли висвітлення.

Водночас у силу зазначених обставин вбачається, що до таких обов'язків відносяться міри необхідної поведінки особи, що кореспондують зазначеним суб'єктивним цивільним правам або перебувають із ними у сутнісному зв'язку. Це, зокрема, обов'язки, пов'язані з участю у товариствах та об'єднаннях громадян, обов'язок відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, обов'язок сплати аліментів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ураховуючи викладене вище, необхідно підтвердити попередній висновок, що на нормативному рівні питання зобов'язань, нерозривно пов'язаних з особою боржника та/або з особою кредитор, а практично не розроблене.

Водночас проведений аналіз дозволяє стверджувати, що відповідний характер зв'язку визначається особистим характером суб'єктивних цивільних прав та/або суб'єктивних цивільних обов'язків, що входять до змісту відповідного правовідношення, який, у свою чергу, може визначатись декількома обставинами.

1. Існування суб'єктивних цивільних прав відносно особистого немайнового блага. Відповідні права, як правило, виникають із виникненням фізичної або юридичної особи і є невідокремлюваними від неї. У зв'язку із цим вони нерозривно пов'язані з відповідною особою, тобто мають особистий характер. У такому разі нерозривний зв'язок правовідношення з управоможеною особою визначається існуванням у неї прав на особисте немайнове благо.

2. Особисті властивості і характеристики певної особи. На відміну від наведеної вище обставини, ця визначає особистий характер як суб'єктивних цивільних прав, так і суб'єктивних цивільних обов'язків. Зокрема, право на аліменти, матеріальні допомоги, премії, винагороди за особисті заслуги має особистий характер, оскільки пов'язується з певними обставинами на стороні відповідної особи, які мають особистий характер. У зв'язку із цим таке право є невідчужуваним. Його виникнення пов'язується з реалізацією особою особистих здібностей, талантів, наявністю в неї певних морально-етичних якостей тощо, які виступають обов'язковою умовою виникнення відповідного суб'єктивного цивільного права, яке не може виникнути в особи, на стороні якої такі обставини відсутні. Особа не може передати належне їй право на винагороду, однак, вже будучи власником винагороди, може розпорядитись нею на власний розсуд.

Так само і суб'єктивні цивільні обов'язки можуть мати особистий характер в силу зазначених обставин. Наприклад, під час укладення договору виконання, замовник розраховує саме на виконання певної особи в силу його власного стилю, таланту, рівня популярності або інших обставин. Під час укладення договору інтерес полягає не лише в отриманні виконання певного твору, а у його виконанні саме визначеною особою. У такому разі обов'язок пов'язується з певними вміннями, навиками та/або талантами особи.

У цілому ж проведений аналіз показує, що нерозривний зв'язок зобов'язання з особою боржника або кредитора переважно визначається особистими якостями відповідної особи або існуванням на її стороні особливих обставин, що, у свою чергу, виступають одним із необхідних елементів умови виникнення відповідних суб'єктивних цивільних прав та/або обов'язків. Саме тому в юридичній літературі для позначення відповідного виду зобов'язань активно використовується термін «зобов'язання особистого характеру» [5, с. 14], або «особисті зобов'язання».

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356 (із змінами).
2. Постанова Вищого господарського суду України від 10.03.2015 р., судова справа № 910/10405/14. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43094263> (дата звернення: 14.09.2020).
3. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. № 2275-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.
4. Надьон В. В. Права та обов'язки (у сукупності) як складові спадщини. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2016. № 1. С. 147–151.
5. Цивільне право : підруч. у 2 т. / Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Бегова Т.І. [та ін.]; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 2. 816 с.

Shynkarova Ye.V. THE DETERMINANTS OF INDISSOLUBLE CONNECTION OF THE OBLIGATION WITH DEBTOR'S OR CREDITOR'S PERSON

The article is devoted to detecting of circumstances that determines the indissoluble connection between obligation and debtor's or creditor's person. With the entry into force the current Civil Code of Ukraine the domestic legislation has got enriched with terminological phrases "obligation indissoluble connected with debtor's person" and "obligation indissoluble connected with creditor's person" but phenomena nominated by such phrases stay undeveloped neither in normative sphere nor in sphere of special scientific researches.

Applying the modern methods of scientific research the author deeply analyze provisions of articles 515 and 608 of Civil Code of Ukraine and defines that at least two signs point to indissoluble connection of the obligation with one of its participants. The first is the legislative prohibition to change appropriate participant on another person and the second is a fixed in legislative provision rule according to which the death of individual or termination of legal person leads to termination to appropriate relationship. At the same time such circumstances are indirect signs of indissoluble connection of the obligation with and one or both of its participants.

The comprehension of indissoluble connection of the obligation with debtor's or creditor's person in context of civil relationship construct has lead the author to conclusion that one of reasons for such connection is the nature of subjective civil right or obligation of relationship participators that are unable to be transferred. In this relation the author analyzes the content of article 1219 of Civil Code of Ukraine that defines subjective civil rights and obligations indissoluble connected with testator's person.

On the results of research the author states that indissoluble connection of the obligation with debtor's or creditor's person mainly determined by personal features of appropriate person or by special circumstances on her/his side that is one of elements of the cause of appropriate rights or obligations emergence. Consequently the phrases "obligations that has personal character" of "personal obligation" are used in modern juridical literature for denotation analyzed obligation.

Key words: obligation, personal obligation, fiduciary obligations, fiduity, personality.